

BRIEFING PAPER 7

22. kesäkuuta 2006

JÄNNITETTÄ ILMASSA

LASKEVA SUURVALTA VENÄJÄ JA SEN SUHTEET LÄNTEEN

Henrikki Heikka

- Venäjä on globaalissa mittakaavassa laskeva suurvalta. Syyt tähän ovat rakenteellisia: Venäjän työikäisen väestön määrä on nopeassa laskussa, Venäjän talouden koko ei parhaasakaan tapauksessa riitä suurvallalle, Venäjän ydinasepelote on rapautumassa, Naton laajentuminen nakertaa Venäjän aluepuolustuksen uskottavuutta ja Venäjältä puuttuvat vahvat liittolaiset.
- Venäjän pyrkimys palauttaa suurvaltastatuksensa energiapolitiikan kautta on looginen jatke Venäjän kylmän sodan jälkeiselle ulkopoliitikalle. Pyrkimys tulee viilentämään Venäjän ja lännen välejä, aivan kuten Venäjän aiemmat yritykset estää Naton laajentuminen ja ”värien vallankumousten” toteutuminen.
- Venäjän energiapolitiikan tavoitteena on nostaa maa Euraasian energiantuotannon johtavaksi toimijaksi suojaamalla maan strategiset sektorit ulkopuoliselta omistukselta ja maksimoimalla Venäjän vaikutusvalta Euraasian energiahuollon kannalta keskeisillä alueilla.
- Länsi haluaa pitää Venäjän federaation ulkopuoliset energian siirtoreitit Venäjän valtion ulottumattomissa ja minimoida valtion interventiot maan omalle energiasektorille. Tämä tulee johtamaan hankauksiin Venäjän ja lännen suhteissa.
- ”Petropolitiikan ensimmäisen lain” mukaan Venäjän sisäinen kehitys jatkuu autoritäärisenä niin kauan kuin energian hinta pysyy korkealla. Suomen energiapolitiikan sekä ulko- ja turvallisuuspolitiikan linjauksia tehtäessä tulisi ottaa huomioon se mahdollisuus, että autoritäärinen kehitys Venäjällä jatkuu pitkälle tulevaisuuteen.

Venäjä – laskeva suurvalta

Venäjä on viime vuosina tehnyt paluun suurvaltapolitiikkaan. Taustalla on Venäjän nopea talouskasvu ja Venäjän keskeinen rooli Euroopan energiatoimittajana. Venäjän roolia on vahvistanut vallan keskittyminen presidentti Putinille ja hänen lähipiirilleen.

Tämän valtakeskittymän mahdollisia vaikutuksia kansainväliseen politiikkaan ei pidä aliarvioida. Venäjän valtion kontrolloima energiajätti Gazprom kuuluu pörssiarvolla mitattuna maailman arvokkaimpien yritysten joukkoon. Kun Gazpromin kaltaisten valtionyhtiöiden vauraus yhdistetään Kremlin muuhun keinovalikoimaan – jota oppositio, kansalaisjärjestöt, alueellinen itsehallinto tai riippumaton media eivät juuri rajoita – on syntymässä valtakeskittymä, jonka kehityssuuntien tarkkailu on välttämätöntä. Jos ennustuksiin Venäjän poliittisen kulttuurin kehityksestä vielä liitetään oletus Venäjän ja sen länsinaapurien taloudellisen integraation entistä suuremmasta syvenemisestä lähitulevaisuudessa, saadaan aineksia skenaarioille, joissa on yhtenevyyksiä tsaarin vallan ja kylmän sodan vuosiin.

Seuraavassa yritetään asettaa Venäjän suurvaltarooli ja ulkopoliittinen vaikutusvalta oikeisiin mittasuhteisiinsa. Makrotason tarkastelu osoittaa Venäjän olevan pikemminkin laskeva kuin nouseva suurvalta.

Venäjän heikot valtaresurssit

- **Venäjän työikäinen väestö vähenee nopeasti.** YK:n arvion mukaan Venäjän väestön koko putoaa vuoteen 2050 mennessä nykyisestä 146 miljoonasta noin sataan miljoonaan. Venäjän negatiivinen väestökehitys johtuu pääasiassa alhaisesta

syntyvyydestä. Kun Venäjällä vielä 1985–1990 syntyi noin 2,1 lasta jokaista synnytysikäistä naista kohti, on vastaava luku 1995–2000 noin 1,2 lasta. Venäjän syntyvyyden romahduksesta saa kuvan vertaamalla sitä lännen tilanteeseen: Esimerkiksi Suomen kokonaissyntyvyys oli YK:n World Population Prospects -selvityksen (2006) mukaan 1985–1990 noin 1,66 ja 1995–2000 1,74. Yhdysvalloissa vastaavat luvut olivat 1,92 ja 1,99.

Venäjällä väestökehityksen ongelma on ollut tiedossa jo pitkään, ja erityisesti oppositio on pitänyt sitä uutisissa. Presidentti Putin nosti lapsien tekemisen tärkeyden esille vuoden 2006 kansakunnan tilaa käsittelevässä linjapuheessaan. Tutkimustiedot poliittisista ja taloudellisista tekijöistä viittaavat siihen, ettei nopeaa ratkaisua alhaisen syntyvyyden ongelmaan ole olemassa (esim. J. Grant: *Low Fertility and Population Aging*, 2004). Alhaisesta syntyvyydestä kärsivässä Virossa esimerkiksi on käytössä kehittynyt äitiyslomamalli, jonka pyrkimyksenä on tarjota naisille mahdollisuus yhdistää työssäkäynti ja äitiys. YK kuitenkin arvioi, ettei Viron katastrofaalisen alhainen syntyvyys ala nousta kuin vasta vuoden 2015 jälkeen ja silloinkin hitaasti. Suomen syntyvyystasolle Virossa päästään vasta 2030-40-luvuilla. Venäjälläkin hidas käänne parempaan on havaittavissa, mutta on vaikea kuvitella, että muutos voisi olla sen nopeampaa kuin Virossakaan.

Venäjän väestökehityksellä on pitkän tähtäimen vaikutuksia Venäjän ja lännen välisiin voimasuhteisiin. Vuonna 2050 EU:n nykyisissä ja tulevaisuuden jäsenmaissa tulee olemaan noin 424 miljoonaa asukasta ja Yhdysvalloissa 400-500 miljoonaa. Venäjän väestö vuonna 2050 tulee siis olemaan noin 8-10 kertaa pienempi kuin lännen väestö. Venäjän tuolloiset arvioidut syntyvyysluvut viittaavat siihen, että nämä mittasuhteet tulevat kes-

keisiltä osin säilymään myös vuosisadan toisella puoliskolla. Venäjän negatiivinen väestökehitys on este paitsi Venäjän suurvaltaroolille myös maan vaurastumiselle. YK:n laskelmien mukaan työikäisen väestön väheneminen Venäjällä vuoteen 2050 mennessä tulee olemaan nopeampaa kuin missään muussa maailman 17:stä suurimmasta taloudesta.

- **Venäjän talouden koko ei koskaan nouse lähellekään länttä.** Venäjän talouden koon vertailu yksittäisiin Euroopan maihin on hyvä keino markkinoida Venäjän taloudellista potentiaalia siitä kiinnostuneille. Kun Venäjä vielä niputetaan yhteen todellisten nousevien suurvaltojen kanssa, kuten Goldman Sachsin tunnetussa BRIC-teesissä (Goldman Sachs Global Economics Paper 99), luodaan mielikuva Venäjästä maana, jonne kannattaa sijoittaa. BRIC-teesin mukaan Brasilian, Venäjän, Kiinan ja Intian muodostama maaryhmä tulee vuoteen 2050 mennessä olemaan monella talouden mittarilla mitattuna maailman suurin.

Politiikan tutkimuksen näkökulmasta tällaiset vertailut ovat kuitenkin harhaanjohtavia, koska länsimaat koordinoivat politiikkaansa EU:n ja Naton puitteissa. Läntisen yhteisön nykytilaa luonnehtivat keskinäiset turvatakuut, jaettu liberaalidemokraattinen arvo-maailma sekä erittäin pitkälle viety taloudellinen integraatio – joka tulevana vuosikymmeninä saa todennäköisesti lisäpotkua palvelujen vapauttamisesta ensin Euroopan sisällä ja sitten transatlanttisen alueen sisällä (ks. Hamilton & Quinlan: *Deep Integration: How Transatlantic Markets are Leading Globalization*). Suomen kannalta perustelumpaa on verrata Venäjän talouden kokoa EU:n ja transatlanttisen yhteisön kokoon. Koska Suomen turvallisuusratkaisuhan voidaan haluttaessa järjestää yhteistyössä näiden kanssa. Tällainen tarkastelu asettaa Venäjän, EU:n ja Naton pitkän tähtäimen voimatasapainon oikeisiin mittasuhteisiin.

Nykyisten ennusteiden mukaan Venäjän talous tulee vuonna 2050 olemaan noin 14% Yhdysvaltain taloudesta (ostovoimapariteetti huomioiden), ja pelkästään EU:n viiden suurimman talouden koko tulee olemaan noin neljä kertaa Venäjää suurempi. Venäläisten bruttokansantuote per asukas tulee vuonna 2050 olemaan alle puolet amerikka-

laisten tasosta, noin 57% brittien tasosta ja 63% saksalaisten tasosta. (J. Hawksworth: *The World in 2050*, 2006.) Venäjän pyrkimys kuroa umpeen elintasokuilu lännen kanssa lähivuosikymmenien aikana on siis hataralla pohjalla, samoin kuin unelmat suurvaltaroolista. Venäjän kannalta realistisempaa olisi tavoitella edes samankokoista poliittista roolia kuin on Meksikolla tai Indonesialla, jotka molemmat ovat todennäköisesti Venäjää suurempia toimijoita vuonna 2050.

- **Venäjän strateginen ydinasepelote on rapautumassa.** Venäjän ydinkärkien suurta määrää pidetään usein Venäjän suurvaltaroolin viimeisenä takuuna. Viimeaikainen tutkimus on kyseenalaistanut tämä oletuksen. Amerikkalaistutkijat Keir Lieber ja Daryl Press ovat laajaa huomiota keränneissä artikkeleissaan (*Foreign Affairs*, March/April 2006; *International Security*, vol. 30, no. 4) esittäneet teesin, jonka mukaan kansainvälinen järjestelmä on siirtymässä Yhdysvaltain ydinaseylivoiman tai ydinasehegemonian tilaan ("nuclear primacy"). Lieberin ja Pressin mukaan Yhdysvallat on saavuttanut vuosikymmeniä tavoittelemansa aseman, jossa maa kykenee halutessaan tuhoamaan yhdellä iskulla Venäjän koko strategisen ydinasearsenaalin.

Lieber ja Press perustelevat väitettään tietokone-mallilla, joka ottaa huomioon Yhdysvaltain ohjuksien epätarkkuuden ja muut epävarmuustekijät. Malli osoittaa, että Yhdysvallat kykenee noin 95% todennäköisyydellä tuhoamaan ensi-iskulla jokaisen Venäjän mannertenvälisistä ohjuksista, strategisista ohjussukellusveneistä ja strategisista pommittajista. Lieberin ja Pressin mallissa Yhdysvaltain asejärjestelmät laukaistaan lähinnä sukellusveneistä ja häivepommittajista, ja ne käyttävät hyväksi Venäjän tutkajärjestelmän katvealueita ja muita komento- ja hallintajärjestelmän heikkouksia.

Suomen kaltaisen, Venäjän vieressä sijaitsevan pienen maan on syytä toivoa, ettei tällaista tilannetta koskaan synny. Lieberin ja Pressin mukaan amerikkalaiset ovat kuitenkin jo 1940-luvulta lähtien tienneet, miten moninaisia poliittisia ja taloudellisia etuja on saatavilla tilanteessa, jossa

vastapuolella ei ole ydinasepelotetta. Esimerkiksi demokratian edistäminen autoritäärisessä maassa on paljon helpompaa, jos autokraateilla ei ole käytettävissään ydinasepelotetta. Ehkä tällä selittyy myös se, miksi Lieberin ja Pressin artikkeleista nousi niin suuri kohu Venäjällä.

- **Venäjän aluepuolustus heikkenee.** Venäjän geopoliittinen sijainti Euroasian mantereiden keskellä luo haasteita Venäjän puolustuksen kehittämiseksi. Venäjällä on erittäin pitkä maaraja useiden naapurien kanssa, eikä raja-alueilla juurikaan ole ”luonnollisia” maantieteellisiä esteitä sotilaallisen voiman tiellä. Venäjän länsinaapurina on sotilaallisesti ylivoimainen Nato. Venäjän eteläosista alkaa levoton muslimimaailma. Kaakossa on nouseva Kiina, jolla on jo miesmääräisesti maailman suurin armeija. Maailmanjärjestelmän hegemoni, Yhdysvallat, on suojassa valtameren takana, eikä Venäjän strateginen ydinasepelote takaa enää liikkumavaraa suhteessa siihen.

Venäjän aluepuolustuksen uskottavuuden lopullinen kuolinisku olisi Ukrainan mahdollinen Nato-jäsenyys. Asia on akuutti: Oranssin vallankumouksen jälkeen Yhdysvallat on alkanut ajaa Ukrainan Nato-jäsenyyttä vauhdilla osittain siksi, ettei ”suurta palkintoa”, EU-jäsenyyttä, ole Ukrainalle vielä tarjolla. Ukrainan Nato-jäsenyys toisi lännen sotilaallisen kapasiteetin aivan Moskovan ja muiden Venäjän sydänalueiden kylkeen. Hiukan yksinkertaistaen voidaan sanoa, että jos Ukraina liittyy Natoon, Venäjä ei ole enää puolustettavissa tavanomaisin asein. Kun tämä muutos näyttää tapahtuvan samanaikaisesti Venäjän ydinasepelotteen rapautumisen kanssa, voivat seuraukset Venäjän sotilaalliselle suurvalta-asmalle olla dramaattiset.

- **Venäjältä puuttu ystäviä, vaikutuspiiri ja pehmeää valtaa.** Suurvaltarooli edellyttää

paitsi vakaata väestöpohjaa, rahaa ja rakkaita voimia, myös kansainvälisen yhteisön tunnustusta ja mielellään ihailuakin. Putinin Venäjältä tämä ”pehmeän vallan” komponentti puuttuu. Putinin lähimpiä ”ystäviä” tällä hetkellä ovat paarialuokan johtajat Islam Karimov, Hugo Chavez, Hamasin johto ja Aleksandr Lukashenko. Putinin ainoat ymmärtäjät EU:ssa, Saksan Gerhard Schröder ja Italian Silvio Berlusconi, eivät enää ole vallassa, ja Irakin sodan aikainen liittolainen Jacques Chirac alkaa olla poliittinen ruumis. Myöskään Washingtonissa Putinin tuki terrorisminvastaisessa sodassa ei enää riitä syyksi vaieta Putinin hallinnon kasvavasta autoritäärisyydestä.

Putinin Venäjän ystävien puutteen taustalla on vaikeasti ratkaistava ongelma: Venäjällä ei ole johtajuutta, ideologiaa tai poliittisia saavutuksia, jotka vetäisivät muita maita sen puoleen. Venäjältä puuttuu ”pehmeää valtaa” eli kykyä ajaa etuaan houkuttelun ja suostuttelun keinoin pakottamisen ja taloudellisen kiristyksen sijasta.

Länsivastaisuuden pitkä linja

Venäjän rakenteelliset heikkoudet tulevat lähivuosina johtamaan entistä suurempaan jännitteeseen Venäjän suurvalta-ambitioiden ja todellisuuden välillä. Tilanne ei ole uusi:

Venäjän kylmän sodan jälkeistä ulkopolitiikkaa ovat leimanneet yritykset nostaa maa Neuvostoliiton seuraajana suurvaltojen klubin sisäpiiriin. Nämä epäonnistuneet yritykset voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen.

Ensimmäisen vaiheen aikana, 1990-luvulla, Venäjä yritti vastustaa Yhdysvaltain hegemonian laajentumista Itä-Eurooppaan. Poliitiikka ei johtanut toivottuun tulokseen, koska itäeurooppalaiset itse ajoivat

määrätietoisesti omaa politiikkaansa, Yhdysvallat kannatti Naton ja EU:n laajentumista, Saksa oli atlantistisella linjalla, eikä Ranska pyrkinyt kamppitamaan lännen politiikkaa.

Toinen vaihe alkoi 2000-luvun taitteessa, kun Venäjä lähti mukaan Saksan ja Ranskan akseliin ja pyrki tällä koalitiolla ”tasapainottamaan” Yhdysvaltain hegemoniaa. Vaiheeseen liittyi myös ajatus brändätä Venäjä ”normaalina eurooppalaisena maana”. Tämäkään politiikka ei johtanut toivottuun tulokseen. Venäjän poliittisen kulttuurin tila vaikutti siihen, että eurooppalaisten oli vaikea varauksetta hyväksyä Venäjää omaan viiteryhmäänsä. Ranskan-Saksan-Venäjä-akseli olikin poikkeuksellisen sisäpoliittisen tilanteen synnyttämä, eikä ole merkejä siitä, että se voisi toistua.

Kolmannessa vaiheessa, joka ajoittuu vuosiin 2003 ja 2004, Venäjä siirsi ulkopoliittikkansa painopistettä IVY-alueelle pyrkimyksenään taata länsivastaitten johtajien vallassapysyminen. Tämä vaihtoehto koki nolon lopun, kun värien vallankumoukset Georgiassa 2003, Ukrainassa 2004 ja Kirgisiassa 2005 syöksivät vallasta Venäjälle myönteiset hallitukset. Jäljelle jäivät enää imperiumin ydin Venäjä ja Valko-Venäjä, sekä Uzbekistanin Islam Karimov. Vaikka Venäjällä on vielä kortteja hihassaan, erityisesti Keski-Aasian energiapeliin kuuluvia, Moskovassa ymmärretään, että Venäjän geopoliittisen vaikutusvallan palauttaminen strategisesti kaikkein merkittävimmässä maissa, Ukrainassa ja Georgiassa, on hyvin vaikeaa, ellei peräti mahdotonta.

Meneillään olevassa neljännessä vaiheessa Venäjä yrittää jälleen palauttaa kansainvälistä suurvaltarooliaan, tällä kertaa energian toimittajana. Putinin hallinnon suurstrategisena tavoitteena näyttää olevan rooli Euraasian energiantuotannon, -jalostuksen ja -jakelun hegemonisena toimijana. Poliittikkaan liittyy pyrkimys pitää oman maan energiasektori ja muut talouden strategiset sektorit valtion hallinnassa. Ulkopoliitikassa Venäjä pyrkii maksimoimaan vaikutusvaltansa maailman energihuollon ja energian jakelun kannalta merkittävillä alueilla.

Näyttää selvältä, että Putinin energiapoliittinen suurstrategia tulee kohtaamaan vastustusta län-

nessä. Lännen edun mukaista on että Venäjän federaation ulkopuoliset energian siirtoreitit eivät ole Venäjä-mielisten hallitusten käsissä. Venäjälle länsi haluaisi energiamarkkinat, jotka toimivat markkinatalouden mukaisesti, ei Venäjän valtion ehdoilla. Esimerkki näiden kahden suurstrategisen linjan yhteensovittamisen vaikeudesta nähtiin Venäjän ja EU:n viimeisimmässä huippukokouksessa Sotshilla, jossa puolin ja toisin esitettiin varsin kovaa kritiikkiä toisen osapuolen energiapolitiikkaa kohtaan.

Kritiikkiä Putinia kohtaan on viime aikoina kuultu myös Yhdysvaltain suunnasta. Äskettäin Liettuassa varapresidentti Cheney kritisoi Venäjän demokraattista kehitystä ja totesi Venäjän kiristävän ja uhkailevan naapureitaan. Presidentti Bush, joka aiemmin ei ole suoraan kritisoinut Putinia, totesi muutama päivä Cheney'n puheen jälkeen saksalaisen *Bild*-lehden haastattelussa olevansa huolissaan ”taloudellisesta nationalismista” Venäjällä. Bushin ja Cheney'n kritiikissä ei ole kyse vain republikaanien politiikasta vaan Yhdysvaltain Venäjän-politiikka kuuluu niihin – valitettavan harvoihin – asioihin, joissa maan kahden pääpuolueen välillä vallitsee yhteisymmärrys.

Autoritarismi jatkuu Venäjällä

Suomalaisessa Venäjä-keskustelussa on tapana sivuuttaa Venäjän poliittisen kehityksen ongelmat kasvukipuina, jotka lievittyvät kun poliittisesta eliitistä riippumaton keskiluokka syntyy Venäjälle. Tämä optimismi voidaan kuitenkin kyseenalaistaa Thomas Friedmanin (*Foreign Policy*, May/June 2006) tunnetuksi tekemän ”petropolitikan ensimmäisen lainalaisuuden” perusteella. Friedmanin havainto on, että niissä maissa, joilla on merkittäviä öljyresursseja, poliittisen vapauden kehitys ja öljyn hintakehitys kulkevat eri suuntiin. Friedman osoittaa, että lainalaisuus pätee myös Venäjällä: viimeisen yhdeksän vuoden aikana maan sijoitus edustuksellista demokratiaa kuvaavassa indeksissä on pudonnut tasaisesti samaan aikaan kuin öljyn hinta on nousnut.

Jos Friedman on oikeassa, suomalaisen Venäjä-keskustelun ns. markkinaoptimistit – käyttäekseni

Hiski Haukkalan termiä – saattavat olla väärässä. Venäjän vaurastumisesta ei välttämättä seuraakaan se, että maan poliittinen kulttuuri lähtee kehittymään myönteiseen suuntaan. Friedmanin teorian mukaan Venäjän talouden kasvu – niin kauan kuin se perustuu energian hinnan pysymiseen korkealla – vain ylläpitää autoritäärisyyttä. Vaikka ei kuuluisi ”peak oil” -teorian kannattajiin (teorian mukaan odotettavissa on öljyn hinnan pysyvä nousu) on perusteltua pohtia vakavasti sitä vaihtoehtoa, että energiatulojen siivittämänä Venäjä pysyy epädemokraattisena maana pitkälle tulevaisuuteen.

Jos autoritarismi vakiintuu Venäjällä, on Venäjän länsinaapurien mietittävä pitkän tähtäimen ratkaisuja oman poliittisen kulttuurinsa suojaamiseksi. Pohdittaessa Suomen suhtautumista esimerkiksi EU:n puolustusintegraatioon, EU:n perustuslakiin, EU:n yhteiseen energiapolitiikkaan ja transatlanttiseen turvallisuusyhteistyöhön, tulee Venäjän poliittisen kehityksen kielteinen suunta pitää mielessä. Hiukan yksinkertaistaen voidaan olettaa, että mitä tiiviimmin Suomi on ankkuroitu osaksi länttä, sitä pienempi on Venäjän poliittisen johdon houkutus käyttää pääomaa, energiatoimituksia tai muita instrumentteja Suomen painostamiseksi.

Erikoistutkija
Henrikki Heikka
henrikki.heikka@upi-fiia.fi

ISBN 978-951-769-186-4
ISSN 1795-8059

Toimitus: Maarika Toivonen
Taitto: Pauli Pakarinen

The Finnish Institute of International Affairs 2006
www.upi-fiia.fi